

Лета БАРЦИЕВА МИОВСКА

УДК: 327.36:342.1-022.51(100)

355.45.076:005(100)

Прегледен труд

МАЛИТЕ ДРЖАВИ И РАЗВОЈОТ НА НИВНАТА НАДВОРЕШНА БЕЗБЕДНОСНА И ОДБРАНБЕНА ПОЛИТИКА ОД АСПЕКТ НА БЕЗБЕДНОСНИОТ МЕНАЏМЕНТ

Кратка содржина:

Надворешната безбедносна и одбранбена политика претставува меѓузависна компонента на безбедносниот менаџмент. Согласно со неокласичната дефиниција на безбедносниот менаџмент во доменот на надворешната безбедносно-одбранбена политика, тој опфаќа низа практики, стратегии и принципи насочени кон заштита на средствата, информациите и ресурсите од различни закани и ризици преку развој на цивилни и воени вештини. Од аспект на реалистичка теорија, природата на меѓународната структура е дефинирана со нејзиниот уредувачки принцип, односно со рамнотежата и дистрибуцијата на моќта помеѓу државите и меѓународните институции. Оттука, се поставува прашањето која е позицијата и улогата на малите држави во меѓународниот систем од аспект на безбедносниот менаџмент, од каде и произлегува главната хипотеза на овој труд, што ја истакнува потребата од соодветно менаџирање на безбедносните трендови, како на национално ниво, така и во поширок меѓународен контекст.

Преку примена на индуктивен метод на квалитативна анализа на примарни и секундарни извори, компаративен приказ на комбинирани податоци и идентификација на каузални влијанија се истакнува улогата на механизмите кои имаат најмногу потенцијал да постигнат оптимален исход во позиционирањето на малите држави со ограничено политичко влијание и низок безбедносен удел. На тој начин, преку примена на соодветни модели за спроведување на функциите на безбедносниот менаџмент, малите држави создаваат простор за учество во безбедносните маневри.

Клучни зборови: мали држави, надворешна и безбедносна политика, безбедносен менаџмент, безбедносни системи, безбедносни функции.

Вовед

Од хронолошки аспект, приматот во играта на меѓународниот мир и безбедност и балансот на моќ, речиси низ целата документирана историја го имаат првенствено големите сили (држави, нации, републики, доминиони, империи).

Уште во петтиот век пред нашата ера, Тукидид преку својот диктум формулирал дека силните постапуваат од позиција на моќ, додека малите мораат да постапат од позиција на неволно прифаќање.

Во оваа насока е значајно да се потенцира дека до одреден степен постои синонимизација помеѓу мала држава и мала моќ, или пак голема држава и голема моќ. Дефинирањето на термините како слаба држава, моќ и големина се атрибути кои се применуваат со текот на времето и просторот, паралелно со развојот на меѓународните односи, дипломатските активности и безбедносните парадигми во втората половина на XX-тиот век и почетокот на XXI-тиот век (Dressler, 2019: 14). По Втората светска војна, во согласност со таканаречениот системски пристап во меѓународните односи, што претставува агрегат на нациите - држави, базиран на бихејвиористичка перцепција, се поставува фундаменталното прашање за опстанокот на малите држави меѓу поголемите сили, првенствено поради трката за моќ на двете суперсили и маневрирањето за да добијат поголем пристап во воспоставувањето на сопствена хегемонија. Контрастот помеѓу големите сили – регионални и глобални, и малите држави кои се засенети во оваа релација, делумно се намалува во интензитет по крајот на Студената војна, што во практика подразбира можност на малите држави да заземат сопствено стојалиште и самостојно да делуваат во исполнување на своите национални интереси без значителна опасност, во обликувањето и артикулирањето на своите позиции, да бидат доминирани од регионалните и од глобалните сили (држави) (Snejdarek, 1967:36).

Малите држави традиционално играат маргинална улога во изградбата и одржувањето на меѓународниот безбедносен поредок, што доведува до издвојување на малите држави во нивните надворешно-политички артикулации (Brady & Thorhallsson, 2021). Малите држави имаат тенденција да се стремат кон прагматична и реактивна безбедност и ги креираат своите политики во насока кон интересите на блиските големи сили, со примарна интенција да го обезбедат нивниот сопствен опстанок, но сепак, малите држави се од суштинско значење за глобалниот безбедносен пејзаж (Sweeney, & Derdzinski, 2010: 35-50).

Истите не се во позиција сами да си „дозволат“ конфликт, така што, поповолната алтернатива за нив останува дипломатската борба за избегнување или за намалување на ризикот од конфликт. Единствен начин да се избегне неизвесноста, која за мала држава во меѓународните односи е многу поголема отколку за голема држава, е изградбата на соодветни безбедносни институции и примена на соодветен модел на безбедносно

управување (менаџмент) за зајакнување на нејзините позиции, преку нејзино здружување во меѓународните институции, со цел зајакнување на сопствената стратешка преговарачка улога во екстерното опкружување, како и заштита на суверенитетот и интегритетот од интерен аспект (Milanovic, 2023:614).

1. Дефинициски дивергенции

1.1. Мали држави

Малите држави се интегрален дел од меѓународниот поредок. Две третини од земјите членки на ООН спаѓаат во оваа категорија. Тие делуваат во истата широка политичка и економска средина како и сите други држави. Во нивната надворешна политика, тие се стремат кон истите цели за безбедност, просперитет и благосостојба на своите граѓани. Тие, исто така, ја водат својата дипломатија користејќи ги истите дипломатски алатки како и поголемите држави, како што се таканаречените мека и тврда моќ (Baehr, 1975: 456–466).

Првенствено, во контекст на дефинициите за малите држави, тие варираат и имаат инкорпорирано повеќе аспекти, како на пример, нивните способности, предизвици и ограничувања. Малите држави ја препознаваат вредната и плодотворна улога што ја игра мултилатералната дипломатија во зајакнувањето на нивниот ангажман и засилување на нивните гласови, со што се изедначуваат условите за игра (Wivel, 2023:490-505).

Исто така, дефинициите за малите држави содржински може да се категоризираат и од аспект на нивните апсолутни и релативни капацитети, првенствено поради фактот што нивната класификација не е воопшто едноставна и не постои универзално прифатен консензус во однос на критериумот врз кој се врши проценка за тоа дали одредена држава може да се нарече мала. Овие критериуми се базираат на два основни пристапи на проценка и тоа, *квалитативна* или *квантитативна*.

Квалитативните дефиниции се базираат на односите и релациите помеѓу државите и меѓународните тела. Овие пристапи даваат комплементарни перспективи првенствено за водењето на дипломатијата на малите држави со акцент на (а)симетричниот однос со големите држави.

Квантитативните дефиниции започнуваат со критериумот за апсолутна големина врз основа на демографски, географски или економски фактори, поединечно или во различни комбинации. Според Оксфордската енциклопедија, мали држави се оние држави кои имаат популација помала од 10 милиони жители. Според Светската банка, набројани се речиси 50-тина мали држави, согласно со следните критериуми: територијална големина, економска моќ или потенцијал, безбедносни позиции или воена сила, интеракцијата со други држави како индекси на релативна моќ. Од аспект на ранливостите на овие земји, тие се

особено ранливи на егзогени шокови како што се економски турбуленции, природни катастрофи и климатски промени. Со ограничени економски можности и значителна миграција, тие често се соочуваат со ограничувања на капацитетот. Согласно со дефиницијата на Форумот на мали држави, неформална групација при ООН основана во 1992 година, малите држави се дефинирани како клучни во меѓународните односи, флексибилни и адаптивни на промени, иако некогаш окарактеризирани како лишени од стратешка тежина.

1.2. Надворешна безбедносна и одбранбена политика

Надворешната безбедносна и одбранбена политика се однесува на напорите на државите да ги заштитат и унапредат нивните основни национални интереси и идентитет од надворешните закани во рамки на надворешното политичко дејствување преку промовирање соработка и зајакнување на меѓународната безбедност, покрај зачувувањето на нивниот територијален интегритет и суверенитет што спаѓа во доменот на националната безбедност (European Commission, 2020).

Наративот *национална безбедност* традиционално е синонимизиран со воената безбедност, додека синтагмата надворешни закани по постоењето на државата или нејзината територија се сметаат за најважни и, следствено, се соочуваат со најдеструктивниот инструмент за национална моќ на државата, нејзините воени сили (Brady & Thorhallsson, 2021:59-71).

Иако современите концепти на националната безбедност инкорпорираат и пошироки социјални аспекти, како што се економската, човечката и еколошката безбедност, кои бараат одговори кои се главно невоени по природа, и покрај очигледната промена во акцентот на операциите за *екстерната безбедност*, современите воени сили остануваат организирани и опремени да ја бранат државата од надворешна закана (Johanson, 2022:14).

Надворешно-безбедносната политика преку *одбранбената политика* ги третира надворешните закани и подразбира нивно рангирање според значење, опасност, близина и непосредност. Се занимава со преведување на ресурсите во одбранбено-безбедносни способности и сегашна и идна структура на силите, како и со формулирање и распространување на доктрини. Оттука, *планирањето* на безбедноста и одбраната, се занимава со проценка на идните закани и структурата на силите, способностите и доктрините. Новите очекувања за националната безбедност се вградени во постојните организациски структури и во рамките на постоечките или проектираните *буџети*. За големите држави или за малите држави богати со ресурси, овој пристап е остварлив и соодветен со оглед на нивните расположливи ресурси и опсегот на потенцијални закани за нивните национални интереси проектирани екстерно. Меѓутоа, за повеќето мали држави, ограничувањата на финансиските и физичките ресурси го прават

предизвик исполнувањето на овие пошироки очекувања во рамките на нивните постоечки воени структури и буџети (Bennett, 2018:63).

Во оваа насока, малите држави се дефинирани како оние признати членки на Обединетите нации кои одржуваат постојани воени сили, но не се во можност значително да ја променат природата на нивната стратешка средина. Развивањето и одржувањето на национален безбедносен апарат со целосни воени капацитети генерално се чини како несоодветно ефикасен пристап за малите држави, кои во реалноста често немаат капацитет да генерираат доволно моќ и воена компетентност во конкретни непредвидени ситуации (Thorhallsson, 2018: 17-34).

Затоа, за малите држави се претпочита ангажман во аранжманите за колективна безбедност, преку членување во воени сојузи, што е одраз на ставот дека автономните воени операции, дури и во одбрана на државата, се главно аспиративни, а поефективен ангажман е идентификуван во доменот на тоа што се нарекува во меѓународната безбедност извоз на безбедност, што во практика значи испраќање цивилен, воен, полициски персонал во операциите за зачувување, изградба и поддршка на мирот во меѓународен контекст (European Defense Agency, 2020).

Концептот на развој на одбранбено-безбедносната функција на малите држави, развојот на безбедносните институции и изградбата на трансформирани општества, во неодамнешните концепции за меѓународни односи, надворешна и безбедносна политика, дипломатија и воена дипломатија, ја вбројува *реформата на безбедносниот сектор* како еден од императивите во насока на преземените активности. Овие активности се примарно придвижени од концептот на ОН за хумано-центричниот пристап кон безбедноста, новата парадигма за безбедноста како дејност од јавен интерес и сл.

Во контекст на анализата на малите држави и развојот на нивниот безбедносен сектор, значаен сегмент кој ја опфаќа работата и дејноста на нивните безбедносни системи е процесот на креација на современи безбедносни институции кои имаат капацитет да одговорат на традиционалните форми и облици на загрозување на националната безбедност, но и новите трендови во безбедноста. Имено, постојат неколку димензии кои веќе три децении се предмет на реформа и трансформација, кои во својата суштина се однесуваат на креирањето на стратешки рамки, начинот на регулација, управувањето со материјално-финансиските ресурси, управувањето со човечките ресурси, надзорот и контролата, почитувањето на меѓународното право итн. (Hadžić, 2012).

1.3. Безбедносен менаџмент

Безбедносниот менаџмент вклучува систематски процес на идентификување, проценување и ублажување на безбедносните ризици во рамките на една организација или општество. Тоа опфаќа распределба

на ресурси, развој на политики и процедури и координација на напорите за одржување на безбедноста. Во рамки на тоа што се нарекува безбедносен менаџмент, или одбранбено-безбедносна активност на одредено општество, односно држава, понудени се низа дефиниции кои го определуваат значењето и функцијата на овој поим. Оттука, согласно со *органското гледиште*, безбедносниот менаџмент се презема и извршува од страна на оние органи и служби чија цел, односно надлежност, е безбедносно-заштитна улога на државата, која може да биде спроведена на двоен начин, преку превентивна и репресивна активност (Jacobs, *et al.*, 2021:43-53).

Во диференцијацијата помеѓу тоа како безбедносниот менаџмент за зачувување на националната безбедност се спроведува од страна на малите и на големите држави, актерите се категоризираат врз основа на структурната моќ што ја вршат во рамките на меѓународниот систем. *Структурната моќ*, се однесува на способноста на државата поединечно да ја менува севкупната структура на системот во кој егзистира. Оттука, емпириски перципирано, на малите држави им недостасуваат „структурно значајни“ способности како што се значителна воена моќ или голема економија, согласно со концептот на Вестфалски суверенитет (Williams, 2008:340-342).

Според *реалистичката перспектива*, меѓународниот систем е структуриран исклучиво од неговите големи сили. Од аспект на анализа на безбедноста, каде референтен објект на безбедност е државата, безбедносната дејност на една држава, односно нејзината национална безбедност е условена од безбедносното опкружување и од безбедносната архитектура. Тука пред сè се има предвид физичко-географската позиционираност, стратешката позиција во однос на проксималноста или дисталноста од големите држави (сили), контролата на стратешки рути и ресурси, како и преговарачката позиција на одредена мала држава, кои се најзначајни фактори во секоја системска конфигурација (Waltz, 1979:161).

Управувањето (менаџментот) со безбедноста во малите држави претставува специфичен предизвик поради нивните ограничени ресурси, географските детерминанти, ранливоста на надворешни притисоци и сл. Малите држави градат безбедносни системи чија успешност зависи од низа детерминирачки фактори. Под повеќедимензионална, отворена дефиниција за безбедноста, во контекст на категоризирање на факторите кои ја условуваат безбедноста на државите, спаѓаат *пристапувањето во стратешките сојузи*, водењето на одбранбената и воената дипломатија, инвестициите во *реформите во безбедносно-разузнавачкиот сектор и надзорот*, градењето капацитети за отпорност, примена на меѓународно право, регионалната интеграција, балансирањето на безбедноста и развојот, приспособливоста и флексибилноста итн. (Alford, 1984: 363–369).

Оваа преференција за пристап кон системите на колективна безбедност води до прашањето дали членството во воено-политичките

сојузи е императив за малите држави, во контекст на надминување на нивната лимитација во однос на поголемите воени партнерски сили за развој на структури и способности? Одговорот на ова прашање е афирмативен во контекст на адресирање на одредени воено-безбедносни прашања кои се секуритизираат на глобално ниво, иако традиционалните колективни договори нужно не се панакеа со понудени решенија за одредени локални безбедносни проблеми.

Оттука, може да се изведе варијабла во контекст на тврдењето дека пристапувањето кон воено-политички сојузи е витално за опстанокот на малите држави во контекст на интероперабилноста. Интероперабилноста, согласно со дефинирачката терминологија на НАТО претставува способност да се дејствува заедно кохерентно, ефективно и ефикасно за да се постигнат сојузничките тактички, оперативни и стратешки цели (НАТО, 2023).

Дискурсот околу интероперабилноста, во воен контекст, најмногу се однесува на димензијата на техничката интероперабилност во однос на стратешката, оперативната и тактичката интеграција на воените системи. Техничката интероперабилност се однесува на способноста комуникациските, информациите и логистичките системи да комуницираат и да споделуваат податоци на нивоа што ги подобруваат мултинационалните операции. Меѓутоа, за малите држави, интероперабилноста исто така има и бихевиористичка нота, што подразбира предуслов за доктринарен пристап кон поконструктивен придонес во операциите за колективна безбедност. Така што, *бихевиоралната интероперабилност* е поврзана со перцепцијата и дејствувањето, како што е доктриналната и културната интероперабилност, каде и обете се под влијание на државните уставни, правни и обичајни елементи. Според бихевиористичката теорија и концептот на интероперабилност, малите држави би можеле ефективно да комуницираат со поголемите одбранбени партнери без обврска да развијат и одржуваат скапи воени капацитети, кои ретко се распоредени како директна поддршка на нивните национални безбедносни интереси. Затоа што, од малите држави се очекува да извезуваат безбедност на невоени начини како што се учество во мировни мисии, развојна помош и усогласеност со глобалната регулатива (Simpson, 2018:119).

Од аспект на надворешната и безбедносна политика, стратегиите за национална безбедност се од витално значење за малите држави, бидејќи принципите на меѓународната безбедност почиваат на еднакви права за сите нации, заштитни мерки во воените, политичките, економските, здравствените и хуманитарните области, почитувањето на суверенитетот и праведно политичко решавање на меѓународните кризи и регионалните конфликти. (Maass, 2016:11)

Доколку овие принципи се универзално прифатени, малите држави можат да развијат стратегија во соработка со други држави. Оттука, може да се тврди дека традиционалното, класично реалистичко

поимање во дефинирањето на малите држави не е ниту застарено, ниту нефункционално, туку модифицирано и надополнето во контекст на актуелните случувања. Повеќето мали држави по дефиниција се ранливи во свет во кој меѓународното право е, условно кажано, компромитирано, бидејќи тие имаат тенденција да имаат ограничен воен капацитет во споредба со големите сили со големи армии. Така што, имајќи предвид дека прекршувањето на меѓународното право ќе има импликации со најголем безбедносен ризик за малите држави, би се очекувало тие да бидат бранители на меѓународниот поредок што ги штити (Waltz, 1979: 40).

Оттука, може да се каже дека сите овие фактори влијаат на безбедноста на малите држави, иако во многу различни обрасци, и од аспект на изложеноста како на традиционалните закани, така и на нетрадиционалните закани, кои може да ги погодат несразмерно силно, или пак пропорционално да бидат одбегнати (Gitelson, 1974: 451).

2. Малите држави и развојот на нивната надворешна безбедносна и одбранбена политика од аспект на безбедносниот менаџмент (осврт на Република Северна Македонија)

Во контекст на овој труд, преку емпириски примери во доменот на меѓународната безбедносна и одбранбена соработка, регионалните платформи за соработка, како и реформирањето на националниот безбедносен сектор, меѓу другите – ќе биде прикажан применетиот безбедносен менаџмент за развој на безбедносната функција преку проекција на потенцијалот на сопствените безбедносни институции на малите држави, конкретно на Република Северна Македонија (Бакрески, Барџиева М., 2021: 342).

На извршно ниво, како дел од активностите на Владата на Република Северна Македонија во доменот на системот за управување со процесот на пристапување во ЕУ, се издвојува Поглавјето 3.31 за апроксимација на надворешната безбедносна и одбранбена политика на РСМ кон ЗНБП и ЕБОП.

Понатаму, во рамки на Министерството за надворешни работи, преку Директоратот за НАТО и политичко-безбедносни прашања и Директоратот за мултилатерални односи и безбедносна соработка се подготвуваат годишни работни планови и извештаи, се планираат, организираат и координираат активностите и задачите на Република Северна Македонија на планот на мултилатералните односи, особено во областите на мирот, безбедноста и човековите права, соработката во меѓународните и регионалните организации; процесот на интеграција на Република Северна Македонија во НАТО преку координација на активностите и задачите од членството на Република Северна Македонија во НАТО итн.

Во склоп на активностите на Министерството за одбрана, Република Северна Македонија, поаѓа од ставот дека безбедноста и просперитетот во глобални рамки сè повеќе зависат од ефективниот мултилатерален систем и придонесот во него. Оттука, придонесот на Република Северна Македонија во воениот дел во однос на мисиите предводени од Организацијата на обединетите нации е потврда за ефективното членство и нејзините стратешки определби. Преку Командата за операции на АРСМ се подготвуваат конвенционалните копнени и воздухопловни сили на Армијата за одбрана и заштита на територијалниот интегритет и независноста на Републиката, со декларираните сили да учествува во операции за поддршка на мирот и превенција на конфликти и справување со регионални конфликти и кризи во операции предводени од ООН, НАТО, ОБСЕ, ЕУ и други меѓународно договорени сојузи и да придонесува во заштита на пошироките интереси на Републиката, изведување на операции и давање на воена поддршка како земја домаќин на меѓународни сили на територијата на Републиката.

Имајќи предвид дека изворите на загрозување на безбедноста на малите држави имаат хетерогени својства и имаат ефект на прелевање преку националните граници, значајна е и формата на регионална соработка помеѓу нив. Регионалната соработка се одвива во рамките на различни иницијативи (на пример, Процес за соработка во Југоисточна Европа, Клириншка куќа за контрола на мало и лесно оружје во ЈИ Европа, Регионална иницијатива за миграција, азил и бегалци и сл.). Со овој вид активности владите од регионот учествуваат во развивањето на бројни декларираните решенија вкоренети во силни партнерства и регионална соработка насочени кон борба против трговијата со оружје, намалување на вооруженото насилство и промовирање на родовата еднаквост, како суштински предуслови за севкупниот развој на регионот и со тоа да се зголемат капацитетите на институциите од безбедносниот сектор.

Кога станува збор за активностите поврзани со програмите за реформи во безбедносниот апарат, тие претставуваат механизам со кој се создава кохезивна и синхронизирана унификација на безбедносниот систем, каде клучен елемент е регулацијата и координацијата на внатрешната безбедност, надворешната политика, ерадикацијата на високата корупција и криминалот, во правец кон приближување на доктринарно-стратешките позиции и структурни поставености на безбедносниот систем во контекст на современите концепти за одбрана и безбедност, врз база на актуелните предизвици, ризици и закани во безбедносното опкружување (Влада на РСМ, 2024).

Овие потфати првенствено се иницирани од геополитичките и стратешки импликации кои ги остави зад себе процесот на осамостојување на државите кои беа дел од источниот блок пред повеќе од триесет години, регионалните конфликти кои беа последица на националистичките реструктурирања, како и институционалните напори кон адаптација на современото безбедносно опкружување.

За илустративен пример, низ овие процеси поминуваат Република Северна Македонија, Хрватска, Црна Гора, и до одреден степен и Република Србија која е воено неутрална држава.

Фигура 1: Надворешна безбедносна и одбранбена политика – координација и унификација на активности во РСМ. Извор: <https://vlada.mk/node/35101>

Заклучок

Во контекст на елаборираните податоци се доаѓа до индуктивен заклучок за каузалното влијание на ефектите на екстерните и интерните системски промени врз малите држави. Во воспоставената конфигурација на меѓународни односи и развојот на безбедносната дејност, малите држави, во контекст на менаџирањето/управувањето со националната безбедност и нивните нивоа и димензии, (треба да) пристапуваат во сојузи регионални или меѓународни, за одржувањето на нивната безбедност која тие не можат да си дозволат да ја одржуваат сами, поради недостигот на ресурси, население, големина и/или поради други социетални услови.

Во екстерниот домен, преку примена на дипломатски, економски и политички средства и иницијативи, малите држави се обидуваат да заземат значајно место под закрилата на чадорот на меѓународниот поредок, на тој начин обидувајќи се да ги минимизираат трошоците и да ги максимизираат придобивките од создавање на безбедна средина за нивните граѓани.

Од аспект на интерната димензија на национална безбедност на малите држави, значително е темпото на финализација на структурните и институционални реформи во безбедносните сектори, во насока на зајакнување на капацитетите на безбедносните системи при постигнување

ефективност и ефикасност на преземените ангажмани и утилизација на ресурсите, како и принципите на отчетност и транспарентност. Тука е битно да се напомене дека и покрај иницијалните предизвици како немањето политичка волја за реформа и реликвиите од претходните системски уредувања, несразмерниот однос на донатор и реципиент на реформски програми, оваа конкретна активност на системите за безбедност кај малите држави, гледани од аспект на географска и политичка кохезивност, претставува конструктивен пример за развој на безбедносно-заштитната функција на безбедносните системи на малите држави.

Финално, покрај лимитациите на малите држави, во контекст на постмодерното поимање на меѓународните односи, акцентот се става и на можностите кои тие ги имаат во промоцијата на почитувањето и примената на кооперативноста преку принципот на интероперабилност, што претставува витално, сврзно ткиво во меѓународната безбедносна архитектура и гарант на принципите за владеењето на меѓународното право. Можностите наместо ограничувањата и недостатоците во однос на асиметричните пропорции на големите наспроти малите држави имаат и бенеvolentни предиспозиции, доколку се препознае потенцијалот на флексибилност и способност за адаптација, што е предуслов за опстанок, поимано од реалистичка и од бихевиористичка гледна точка.

БИБЛИОГРАФИЈА:

- Adams, G., Williams, C. (2010) *Buying National Security*. Routledge, Taylor & Francis.
- Alford, J. (1984). Security Dilemmas of Small States. *The World Today*, 40(8/9), 363–369.
- Baehr, P. R. (1975). Small States: A Tool for Analysis [Review of *Probe for Peace: Small-State Hostilities.*; *Weak States in a World of Powers: The Dynamics of International Relationships.*, by E. E. Azar & M. R. Singer]. *World Politics*, 27(3), 456–466.
- Baldacchino, G. (2023) *The Success of Small States in International Relations. Mice that Roar?* Routledge.
- Bayles, A. (2011) *Non-Military Security for a Small State: Agenda and Strategy*. European Consortium for Political Research.
- Bennett, V. (2018) *Military force structures in small states: Providing for relevant and credible military capability*. Victoria University of Wellington.
- Bosnia and Herzegovina - UNMIBH - Background United Nations mission in Bosnia and Herzegovina
- Brady, A., Thorhallsson, B. (2021) *Small States and the New Security Environment (The World of Small States)* 1st ed.
- Briguglio L. (2018). *Handbook of small states: economic social and environmental issues*. Routledge.
- Common Foreign and Security Policy, 2024. European Commission.
- Domingo-Almase, A.D. (2019) *Small state security syndrome: understanding the Philippines' National Security Strategy*. University of Nottingham. Asia Research Institute.
- Drab, L. (2018). Defence diplomacy – an important tool for the implementation of foreign policy and security of the state. *Security and Defence Quarterly*, 20(3), 57-71.
- Dressler P. (2019). *The correlation of small states and neutrality (1. Auflage)*. GRIN Verlag.
- Edmunds, T. (2007) *Security Sector Reform in Transforming Societies: Croatia, Serbia and Montenegro*. Manchester University Press, Manchester.
- Elman, M. (1995). The Foreign Policies of Small States: Challenging Neorealism in Its Own Backyard. *British Journal of Political Science*, 25(2), 171-217.

- Enhancing Interoperability. Train Together, Deploy Together. European Defense Matters, Issue No. 19, 2020. European Defense Agency.
- European Commission, Directorate-General for Communication, *Foreign affairs and security policy*, Publications Office, 2020 <https://data.europa.eu/doi/10.2775/13095>
- Forum of Small States – Report of the Conference of Small States – Letter from Singapore. 16 October 2012 from the Chargé d’ affaires a.i. of the Permanent Mission of Singapore to the United Nations
- Fukuyama F. (2005). *State building: governance and world order in the 21st century*. Profile Books.
- Hadžić, M. (2012) Reform of the Security Sector. Occasional paper No. 7. Beogradski Centar za bezbednosnu politiku.
- Hashim, A. S. (2022) Security & Defense in Small States: Qatar, the UAE and Singapore. Middle East Policy Council.
- Hasić J., Karabegović, Dž. (2019). *Bosnia and Herzegovina’s foreign policy since independence*. Palgrave Macmillan.
- Heng, Y. (2020). Small States. Oxford Research Encyclopedia of International Studies.
- Intelligence & Security Sector Reform in North Macedonia 2021-2023 (DCAF)
- Interoperability. Strong Alliances and Partnerships. International by Design. Ministry of Defense UK.
- Jacobs G. Suojanen I. Horton K. E. & Bayerl P. S. (2021). *International security management: new solutions to complexity*. Springer. April 10 2024
- Johanson, T. (2022). Understanding National Security as Contextual: The Implications for Small State Defence Policy. National Security Journal. Published 12 July 2022. doi:10.36878/nsj20220712.04
- Keohane, R. O. (1969). Lilliputians’ Dilemmas: Small States in International Politics [Review of *Alliances and the Third World.*; *Alliances and American Foreign Policy.*; *Alliances and Small Powers.*; *The Inequality of States.*, by G. Liska, R. E. Osgood, R. L. Rothstein, & D. Vital]. *International Organization*, 23(2), 291–310.
- Kurecic, P. (2017). Small States and Regional Economic Integrations in the Multi-Polar World: Regional Differences in the Levels of Integration and Patterns of Small States’ Vulnerability. *World Review of Political Economy*, 8(3), 317–348.

- Long T. (2022). *A small state's guide to influence in world politics*. Oxford University Press.
- Lupel, A., Mälksoo, L. (2019) *A Necessary Voice: Small States, International Law, and the UN Security Council*. International Peace Institute.
- Maass, M. (2016) *Small States in World Politics: The Story of Small State Survival, 1648–2016* (Manchester: Manchester University Press, 2016).
- Makinda, S. M. (1998). Sovereignty and Global Security. *Security Dialogue*, 29(3), 281–292.
- Mathiasen, J. W. (2022). Looking beyond Great Power Prestige: How Small States Pursue National Ends in Theater-Specific Military Deployments. *Scandinavian Journal of Military Studies*, 5(1), 149–164.
- Milanovic, M. (2023) Revisiting Coercion as an Element of Prohibited Intervention in International Law (July 24, 2023). *American Journal of International Law*, Forthcoming.
- Molis, A. (2006) The Role and Interests of Small States in Developing European Security and Defence Policy. *Baltic Security and Defense Review*, Volume 8.
- Morikawa, Y. (2018) *Small States' Strategies in the Mekong Region. The New International Relations of Sub-Regionalism*. Routledge 1st Edition.
- O'Donnell, L., & Norrback, O. (1998). Small States and European Security. *Irish Studies in International Affairs*, 9, 1–9.
- Partnership Interoperability Initiative. Topic, 25 April 2023. NATO
- Permanent Mission of Bosnia and Herzegovina to the United Nations, New York. 2019
- Regional Security Sector Reform Platform (2024) South Eastern and Eastern Europe Clearinghouse for the Control of Small Arms and Light Weapons
- Schiff, M. (2013) *Regional Integration and Development in Small States*. World Bank eLibrary.
- Security Sector Reform and Sustaining Peace. Proceedings of the High-Level Roundtable UN Group of Friends of SSR, 2018.
- SEESAC and FRONTEX Continue Cooperation to Enhance Firearms Detection Capabilities for North Macedonia's Border Police and Customs Officials. News, Thursday, 20 July, 2023.
- Simpson, A. W. (2018) *Realism, Small States and Neutrality. Realism in Practice: An Appraisal*. E-International Relations Publishing.
- Snejdarek, A. (1967). Small countries and European security. *The Adelphi Papers*, 7(33), 36–42. <https://doi.org/10.1080/05679326708457161>

- Snow, D. M. (2015). *National Security for a New Era*. United Kingdom: Taylor & Francis.
- Sweeney, D. R., & Derdzinski, J. L. (2010). Small States and (In)Security: A Comparison of Ireland and Slovenia. *Connections*, 9(2), 35–50.
- The participation of the Army of the Republic of North Macedonia in the peacekeeping mission in Afghanistan has ended. HomeGENERAL STAFF
- Thorhallsson, B. (2018) Studying Small States. A Review. *Small States & Territories*, Vol. 1, No. 1, 2018, pp. 17-34. Centre for Small State Studies University of Iceland Reykjavik, Iceland.
- United Nations Security Management System (UNSMS). Chapter II. October 2021.
- Varga, T. C. (2024) *Security Perception and Security Policy in Central Europe, 1989-2019* Routledge.
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of international politics*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Weiss, T., Edwards, G. (2023) *Small States and Security in Europe. Between National and International Policymaking*. Routledge.
- Williams M. C. (2007). *Realism reconsidered: the legacy of Hans Morgenthau in international relations*. Oxford University Press.
- Wivel, A. (2023) *Small States and the War in Ukraine*. *Transatlantic Policy Quarterly Journal*.
- World Bank Group Support To Small States. The World Bank, 2023.
- Бакрески, О., Бардиева М. Л. (2021) *Дипломатијата и безбедноста*. Филозофски факултет, Скопје.
- Директорат за мултилатерални односи и безбедносна соработка. Министерство за надворешни работи на РСМ, 2024.
- Команда за операции. Армија на Република Северна Македонија, 2024.
- Поглавје 31: Надворешна, безбедносна и одбранбена политика. Секретаријат за европски прашања. Влада на Република Северна Македонија.
- Учество на Република Македонија во мировната операција на Обединетите нации во Либан (УНИФИЛ). Армија на Република Северна Македонија.